

सःचिद्विज्ञानप्राणानांसंघातो जंतुःसमष्टिजीवःसर्वेषांभूतानांकार्यकारणरूपाणांआत्माचेतयिता सनातनःपुरुषःपरंब्रह्मचसएवनिरस्तोपाधिःसन्सएषोपाधिपक्षपातीसन्महदाद्यात्माभवति विषयश्चशब्दादिःसएव एतेनपतिःपृथिव्याअयमितिद्वितीयःपादोव्याख्यातः अयंचिद्विज्ञानप्राणसंघातःपृथिव्याःक्षेत्रस्येतिश्रुतिपदयोरर्थः ॥ ५ ॥ एवमिति सर्वत्रअंतर्बहिश्चस्थितंसर्वप्राणेनदेहलीदीपवन्मध्यस्थेमआंतरंविज्ञानंबाह्यंदेहेन्द्रियादिकंचपाल्यतइत्यर्थः अपारेतांसिजिन्वतीत्यंतपादंव्याचष्टे पृष्ठतइत्यादिना अन्नमयंहिसौम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेः साक्षात्परंपरयावाप्राणमनइन्द्रियाण्यपारेतांसिजिन्वतितर्पयतिसंघातात्मेतिश्रुतिपदानामर्थःपृष्ठतःउपाध्यावेशाज्जीवत्वप्राप्त्यनंतरं समानेनइत्थंभावेतृतीया स्वांस्वांपृथक्गम्यांगतिंआश्रितोभवति समानवायुत्वंप्राप्तःपावकंजाठरमाश्रितःसन्वस्तिमूलंमूत्राशयंगुदंपुरीषाशयंचजाठरस्थःसमानोशितपीतादिकंपाचयित्वापानरूपीभूत्वास्वंस्वस्थानंनयतीत्यर्थः श्लोकद्वयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्मगमनादि प्रयत्नस्तदनुकूलाचेष्टा बलंभारोद्यमनादौसामर्थ्यं विदुषःसका

सजंतुःसर्वभूतात्मापुरुषःससनातनः ॥ महान्बुद्धिरहंकारोभूतानांविषयश्चसः ॥ ५ ॥ एवंत्विहससर्वत्रप्राणेनपरिपाल्यते ॥ पृष्ठतस्तुसमानेनस्वांस्वांगतिमुपाश्रितः ॥ ६ ॥ वस्तिमूलंगुदंचैवपावकंसमुपाश्रितः ॥ वहन्मूत्रंपुरीषंवाप्यपानःपरिवर्तते ॥ ७ ॥ प्रयत्नेकर्मणिवलेसएषत्रिषुवर्तते ॥ उदानमितितंप्रादुरध्यात्मविदुषोजनाः ॥ ८ ॥ संधौसंधौसंनिविष्टःसर्वेष्वपितथानिलः ॥ शरीरेषुमनुष्याणांव्यानइत्युपदिश्यते ॥ ९ ॥ धातुष्वग्निस्तुविततःसतुवायुसमीरितः ॥ रसान्धातूंश्चदोषांश्चवर्तयन्परिधावति ॥ १० ॥ प्राणानांसंनिपातात्तुसन्निपातःप्रजायते ॥ ऊष्माचाग्निरितिज्ञेयोयोनंपचतिदेहिनां ॥ ११ ॥ समानोदानयोर्मध्येप्राणापानौसमाहितौ ॥ समर्थितस्त्वधिष्ठानंसम्यक्पचतिपावकः ॥ १२ ॥ अस्यापिपायुपर्यंतस्तथास्याद्गुदसंज्ञितः ॥ स्रोतांसितस्माज्जायंतेसर्वप्राणेषुदेहिनां ॥ १३ ॥ अग्निवेगवहःप्राणोगुदांतेप्रतिहन्यते ॥ सऊर्ध्वमागम्यपुनःसमुत्क्षिपतिपावकं ॥ १४ ॥

शात्श्रुत्वेशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ धातुषुत्वगादिषु अग्निर्जाठरःविततोव्याप्तः रसादीन्परिवर्तयन्परिणामयन् रसान्अन्नादीन् धातूंस्त्वमादीन् दोषान्पित्तादीन् ॥ १० ॥ कथंवर्तयतेनिलइतिपृष्टंतत्राह प्राणानामिति सन्निपातःसघर्षस्तज्जऊष्माग्निर्जाठरोभवति ॥ ११ ॥ संनिपातंव्याकरोति समानेति नाभिस्थंसमानंरुदस्थिःप्राणएति गुदस्थोपानःकंठस्थमुदानमेति तेनप्राणापानसमानानांनाभिदेशेसंघर्षेणसमर्थितोनिष्पादितः अधिष्ठानंसप्तधातुमयंशरीरंसम्यक्पचतिदृष्ट्यादिपरिणामंनयति ॥ १२ ॥ अस्यपावकस्यपायुपर्यंतोगुदप्रवेशोगुदसंज्ञितोपानोभवति स्रोतांसिनाडीमार्गाः तस्मादपानात् प्राणेषुप्राणादिषुपंचसु प्राणादिभ्यःपावकोत्पत्तिःपावकाच्चापानद्वाराप्राणायुत्पत्तिर्भवतीतिप्रघट्टकार्थः ॥ १३ ॥ एतदेवोपपादयति अग्नीति अग्निवेगात्कंदुकवदूर्ध्वमुत्प्लुतःप्राणोगुदांतेप्रतिहतःपुनरुत्पतन्नग्निमप्युत्क्षिपतीत्यर्थः दृश्यतेचाग्निवेगात्बाष्पवायुद्विर्वायुवेगाच्चाग्निद्विः तथाचप्राणरोधेसतिजाठरंभयंनिवर्ततेऽतःप्राणोरोद्धव्यइतिभावः ॥ १४ ॥